

висновки: російська мова є рідною мовою для автора тексту листа; рівень культури писемного мовлення автора притаманний особам з вищою освітою; автор тексту володіє лексикою, характерною для осіб, що мають відношення до юриспруденції; автором тексту листа, імовірно, є чоловік; автор тексту документа, імовірно, виховувався в культурно-етичному середовищі¹. Наведені висновки мають як категоричний, так і ймовірний характер. Останній зумовлений як чинниками, що впливають на мовленнєву поведінку автора, так і недостатнім рівнем розвитку теорії та практики судово-авторознавчої класифікаційно-діагностичної експертизи.

У процесі дослідження експерт постійно оцінює свої судження, умовиводи, оскільки оцінити – означає визначити інформативність установлених ознак, їхню сукупність для надання певного висновку. Оцінювання можна розглядати як процес накопичення інформації, що на певному етапі приводить до створення такої її сукупності, яка може бути підставою для висновку (категоричного чи ймовірного). Цей процес прямо залежить від ступеня пізнання наукою й експертною практикою предмета оцінки. Експерту легше оцінювати встановлену в процесі дослідження інформацію, коли він знає дані науки та практики щодо того, які ознаки об'єкта є базисними, а які – ситуативними, і які з них можуть у сукупності слугувати обґрунтуванням для висновків². Тому необхідне проведення подальших теоретичних і практичних досліджень з метою вдосконалення та розроблення методик вирішення класифікаційно-діагностичних завдань судово-авторознавчої експертизи.

О. В. Довженко, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ,

Є. В. Ковкіна, молодший науковий спів-
робітник ХНДІСЕ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДГОТУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ АВТОРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто особливості підготування порівняльних матеріалів для проведення судово-авторознавчих експертиз. Значну увагу приділено критеріям, за якими слід відбирати вільні зразки писемного мовлення, урахувуючи приклади з експертної практики. Зазначено актуальність проведення ідентифікаційних досліджень з метою встановлення автора СМС-повідомлень.

¹ Див.: Висновок № 1009 за 1999 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

² Див.: Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка. — С. 23.

Рассмотрены особенности подготовки сравнительных материалов для проведения судебно-автороведческих экспертиз. Значительное внимание уделено критериям, по которым нужно отбирать свободные образцы письменной речи, учитывая примеры из экспертной практики. Отмечена актуальность проведения идентификационных исследований с целью установления автора СМС-сообщений.

Потреби судово-слідчої практики вимагають постійного вдосконалення можливостей експертно-авторознавчого дослідження писемного мовлення. Ознаки писемного мовлення, відображені в тексті документа, містять інформацію про автора як в ідентифікаційному, так і в діагностичному плані, а саме: дані про класифікаційні, соціально-біографічні характеристики. Виявити цю інформацію та подати її у вигляді фактичних даних про відповідні особливості автора можливо лише за умови володіння спеціальними знаннями.

Специфіка дослідження писемного мовлення з метою встановлення автора тексту документа, а також вирішення низки неідентифікаційних, діагностичних завдань у більшості випадків залежить від ретельно підготовленого порівняльного матеріалу належної якості та відповідної кількості.

Однією із поширених причин, за якими надсилається клопотання експерта особі або органу, що призначив експертизу, є саме неповнота або недостатня кількість поданих на дослідження порівняльних зразків писемного мовлення підозрюваного. Отже, підготування цих матеріалів для проведення авторознавчого дослідження залишається важливим і досить актуальним завданням.

С. М. Вул зазначає, «що під зразками писемного мовлення, які можуть бути використані при експертизі авторства, розуміються тексти, автором яких є особа, що перевіряється»¹. Готуючи матеріали для проведення судової авторознавчої експертизи, слідчий (суддя) повинен зібрати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз визначено, що вільні зразки писемного мовлення мають відповідати досліджуваному тексту за мовою, на якій його складено, і в разі можливості – за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення та сфери обігу (довідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли впливати на формування ознак².

¹ Вул. С. М. Подготовка материалов на автороведческую экспертизу / С. М. Вул // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1976. — Вип. 8. — С. 53.

² Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

Отже, вільними зразками писемного мовлення є тексти, які достовірно виконані певною особою до порушення кримінальної (відкриття цивільної, адміністративної чи господарської) справи та не пов'язані з її обставинами. Вони мають відповідати досліджуваному тексту за такими критеріями.

1. *За мовою викладення.* Вільні зразки повинні бути виконані тією самою мовою, що й досліджуваний документ, бо лексичні та синтаксичні конструкції різних мов суттєво відрізняються: мають відмінні плани вираження, що базуються на правилах і закономірностях, притаманних певній мові.

Так, у кримінальній справі за фактом службового підроблення офіційних документів та одержання службовою особою хабара суд призначив авторознавчу експертизу з метою встановлення авторства тексту явки з повинною від імені Ю. Для порівняльного дослідження було надано вільні зразки писемного мовлення Ю., але вони не лише відрізнялися за стилем написання, а й були російськомовними, тоді як досліджуваний текст було написано українською мовою. У відповідь на заявлене клопотання експерта було надано експериментальні зразки писемного мовлення Ю., які відповідали за стилем написання, але знову виконані російською мовою, унаслідок чого експерт був змушений повідомити про неможливість надання висновку за поданими зразками. При наступному призначенні експертизи за зазначеною кримінальною справою щодо обвинувачення Ю. суд урахував попередні недоліки, а саме: надано достатню кількість порівняльних зразків писемного мовлення Ю., виконаних українською мовою. Це дало змогу експерту провести повне дослідження й надати обґрунтований і об'єктивний висновок.

2. *За часом виконання.* Надані експерту зразки мають відповідати також періоду, у який було написано досліджуваний текст, адже відповідно до того, як розвивається особистість, змінюються не лише її інтереси, а й загальний рівень грамотності, синтаксичний і стилістичний набір мовних засобів. Особливо це важливо в тих випадках, коли підозрювана особа в певний період страждала на психічний розлад або перебувала в тяжкому фізичному стані.

3. *За належністю до певного функціонального стилю писемного мовлення.* Вільні зразки писемного мовлення мають бути виконані в межах аналогічного функціонального стилю (побутового, наукового, офіційно-ділового та ін.), що зумовлює обрання лексичних і синтаксичних засобів. Також можна надсилати на експертизу й такі зразки писемного мовлення, що не відповідають характеристикам досліджуваного документа. Це дозволить експерту виявити загальні властивості мовленнєвих та інтелектуальних навичок особи, що перевіряється. Але такий порівняльний матеріал може бути лише допоміжним.

Прикладом цього є авторознавча експертиза, яка проводилася в Харківському НДІСЕ за кримінальною справою про встановлення автора тексту анонімного листа з погрозами. Експерт заявив клопотання про надання вільних і експериментальних зразків писемного мовлення підозрюваного Х., необхідних для проведення дослідження. Текст досліджуваного листа з погрозами було виконано в руслі побутового стилю російського писемного мовлення, а надані слідством як вільні, так і експериментальні зразки не відповідали досліджуваному документу за функціональним стилем і характером мовленнєвого викладення. Установлена індивідуальна сукупність ідентифікаційних ознак писемного мовлення Х., що була виявлена на підставі наданих вільних та експериментальних зразків, не дозволила експерту дати категоричний висновок у зв'язку із частковою незіставністю текстів.

4. *За адресатом.* Залежно від адресата в текстах одного автора при викладенні однакового предметного змісту мовленнєві засоби можуть суттєво варіюватися. Це зумовлюється тим, що з метою ефективності точного передавання інформації певному адресату автор по різному викладає потрібні відомості, підбираючи в кожному випадку мовленнєві елементи та структуру речень.

5. *За характером мовленнєвого спілкування.* Якщо надані як порівняльний матеріал вільні зразки писемного мовлення аналогічні досліджуваному за характером мовленнєвого спілкування, то це суттєво може допомогти експерту при проведенні експертизи з метою встановлення автора тексту.

Зазначений критерій переплітається з двома попередніми, оскільки характер спілкування залежить як від адресата, так і від функціонального стилю, яким ведеться спілкування. Саме залежно від цих трьох показників і варіюється комунікативна побудова тексту.

Другим за значенням при встановленні автора досліджуваного тексту є критерій правильного оформлення експериментальних зразків писемного мовлення.

Експериментальні зразки – це зразки, виконані за завданням слідчого (судді) у зв'язку із призначенням даної експертизи. Вони виконуються безпосередньо в присутності особи (або органу), яка призначила експертизу, що гарантує їхню достовірність, безумовну належність підозрюваній особі. У такій ситуації слідчий (суд) указує форму писемного мовлення (лист, доповідна заява, скарга)¹, а також може змоделювати ту мовленнєву ситуацію, у якій було створено текст досліджуваного документа (тема, адресат, характер спілкування тощо).

Такі зразки в багатьох випадках виявляються досить інфор-

¹ Див.: Подготовка и оформление материалов, направляемых на судебно-авторскую экспертизу (методическое письмо). — Баку, 1983. — С. 10.

мативним порівняльним матеріалом: по-перше, вони є засобом перевірки достовірності вільних зразків; по-друге, є найбільш зіставними із досліджуваними документами, особливо тоді, коли відсутня можливість надання в достатній кількості вільних зразків, а також коли серед останніх немає відповідних досліджуваним варіантів рукописів, подібних за змістом. У виняткових ситуаціях за наявності лише експериментальних зразків виявляється можливим провести експертне дослідження та надати категоричний висновок. Це підтверджується й практикою проведення авторознавчих експертиз у Харківському НДІСЕ.

Наприклад, для дослідження були надані заява та розписка від імені Р. у матеріалах кримінальної справи. Експерт вирішував ідентифікаційні й діагностичні завдання з метою встановлення автора та виконавця досліджуваних текстів. Зважаючи на те що підозрюваний Р. належав до осіб із недостатнім рівнем мовленнєвої культури, які не мають писемної практики, надати вільні зразки писемного мовлення Р. було неможливо. Але через наявність достатньої кількості експериментальних зразків писемного мовлення Р., які були вірно й доброякісно відібрані слідчим, із дотриманням усіх указаних характерних особливостей, експерту вдалося надати висновки стосовно всіх поставлених питань.

Як зразки також можуть бути надані документи, виконані певною особою вже після відкриття справи, але не у зв'язку із її обставинами. Такі зразки прийнято називати умовно-вільними (їхнє виконання не виключає можливості умисного змінення). Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних і експериментальних, якщо такі не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

Досить важливим у розв'язанні ідентифікаційних і діагностичних авторознавчих завдань є питання стосовно кількості зразків писемного мовлення, оскільки відібрані з урахуванням усіх правил зразки не нададуть можливості експерту виявити стійкі ознаки писемного мовлення, якщо вони будуть надані не в достатній кількості. Конкретних рекомендацій стосовно кількості зразків, що надаються, навести неможливо, зазвичай вільних зразків писемного мовлення має бути не менше 15–20 сторінок, а експериментальних – не менше 10–15 сторінок.

При цьому слід пам'ятати, що ідентифікаційні дослідження писемного мовлення можливі лише за умови, коли текст досліджуваного документа містить не менше 200 слововживань. С. М. Вул звертає увагу на те, що записи окремих слів, словосполучень і речень не можуть розглядатися навіть як зразки писемного мовлення, необхідні для встановлення авторства¹. Ураховуючи викладене,

¹ Див.: Вул. С. М. Указ. праця. — С. 54.

можна зробити висновок про те, що короткі записи не можуть підлягати авторознавчому дослідженню.

Але в сучасних умовах слід зважати на таке явище, як світова глобалізація, однією із провідних рис якої є поширення електронного спілкування через комп'ютери та мобільні телефони. Маємо на увазі не лише розмови, а й користування короткими тексто-вими повідомленнями, які поступово набувають рис окремого жанру спілкування. І як наслідок проведення ідентифікаційних досліджень з метою встановлення автора таких текстів нині набуває особливої актуальності. Адже основними відмінностями СМС-повідомлень є стислість, миттєвість та особистий (не публічний) характер змісту.

Однак з іншого боку, саме ці ознаки й надають можливість установити автора такого невеличкого тексту. Індивідуальна сукупність ознак мовлення встановлюється завдяки декільком чинникам: по-перше, як уже відзначалося, обсяг СМС-повідомлення обмежений, тому автор змушений швидко вигадати, яким чином можна виразити максимум змісту мінімумом знаків. Свідомо чи підсвідомо автор добирає влучні фрази, розташовує акценти, уводить ключові слова, намагаючись донести сенс висловлювання до адресата. Саме це й відрізняє кожного автора такого СМС-повідомлення.

При встановленні автора зазначених текстів слід пам'ятати, що проведення дослідження можливе лише за наявності великої кількості порівняльного матеріалу: як вільних, так і експериментальних зразків особи, що перевіряється.

Це підтверджується й експертною практикою. Так, з метою ідентифікації автора на дослідження було надано роздруковані та залучені до справи тексти повідомлень з погрозами. На першому етапі дослідження експерт виявив достатній симптомокомплекс ознак і встановив, що автором обох текстів є одна особа. Через відсутність порівняльного матеріалу питання, чи є автором СМС-повідомлень підозрюваний Х., експерт не вирішував. При наступному призначенні експертизи для порівняльного дослідження було надано достатню кількість як вільних, так і експериментальних зразків писемного мовлення підозрюваного Х., що дозволило експерту провести повне дослідження та встановити, що автором текстових СМС-повідомлень з погрозами дійсно є підозрюваний.

Отже, проведення ідентифікаційних і діагностичних досліджень у кожному конкретному випадку потребує ретельного вивчення фабули справи, досліджуваних документів та порівняльних зразків. А повнота, категоричність і обґрунтованість висновків експерта в першу чергу залежать від достовірного, зіставного матеріалу, підготовленого належним чином.